УДК 614.84 (477) “18/19”

Тараненко С.П., Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля МВС України

Тараненко Станіслав Петрович (1976 р.н.). Закінчив Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля МВС України у 1996 р. Ад’юнкт кафедри організації служби і підготовки Черкаського інституту пожежної безпеки МВС України. Тема наукових досліджень: *“Пожежна справа в Південній Україні у другій половині XIX – початку XX ст.”.*

Протипожежна діяльність органів місцевого самоврядування в Південній Україні у пореформений період (друга половина XIX – початок XX ст.): історіографія проблеми

Автор розглядає стан наукового вивчення проблеми протипожежної діяльності органів місцевого самоврядування в Південній Україні у пореформений період українською та зарубіжною історіографією. Тема даної статті належить до числа найменш досліджених вітчизняною історичною наукою і залишається актуальною й понині.

The author deals with Ukrainian and foreign scientific scholarship of the problem of antifire activity of local authorities in the South of Ukraine in the post-reform. The topic of this article belongs to the least investigated by the Ukrainian historical science and remains actual now.

Упродовж останніх років науковий інтерес до діяльності земських установ продовжує залишатися актуальним. Проте такий важливий напрямок збереження економічного добробуту суспільства як пожежна безпека та роль органів місцевого самоврядування в організації та функціонуванні протипожежного захисту населення залишається майже недослідженим. Вперше в історичній літературі автор цієї статті робить спробу дати аналіз літератури з питання протипожежної діяльності органів місцевого самоврядування в другій половині XIX – на початку XX ст. у Південній Україні.

Історія пожежної справи викликала інтерес серед творчої інтелігенції ще з кінця XIX ст. У більшості випадків дореволюційні автори були земськими діячами і намагалися насамперед обґрунтувати роль земств у соціально-економічному та громадсько-політичному житті країни. Більшість праць мала переважно загальнотеоретичний характер [1].

Початок вивчення питань історії пожежної охорони припадає на 90-ті роки XIX ст. Першим ґрунтовним дослідженням з указаної проблематики стала монографія майбутнього редактора першого в імперії професійного часопису пожежників “Пожарный” О.Чехова [2]. Автор узагальнив законодавчу базу у сфері діяльності пожежної охорони, дослідив становлення і функціонування професійних пожежних частин у першій половині XIX ст., розглянув проблему організації допомоги погорільцям і поряд із цим піддав аналізу протипожежну роботу земських установ.

Слід зазначити, що ні в цій роботі, ні в подальших працях інших авторів до середини XX ст. проблема розвитку пожежної справи у Південній Україні не досліджувалася. В основному розглядалися питання функціонування пожежної охорони або в цілому в імперії [3], і при цьому не приділялася увага вивченню цих питань у конкретних умовах Новоросійського краю, або ж досліджувалися лише окремі практичні аспекти теми (функціонування та обладнання добровільних пожежних товариств, пожежна тактика, організація служби міських пожежних команд, протипожежне водопостачання тощо) [4].

Різні аспекти функціонування професійної пожежної охорони, формування добровільних пожежних організацій, законодавчого забезпечення пожежної справи в Російській імперії висвітлювалися в працях діячів Імператорського російського пожежного товариства [5]. Щоправда, ці роботи мали загалом описовий характер і окреслені вище проблеми не піддавалися глибокому аналізу та системному розкриттю.

Певну кількість робіт, які торкалися проблем організації пожежної справи на селі, присвятили земські діячі [6]. Ці видання носили практичний характер і фактично були настановами з організації пожежної справи в сільській місцевості.

Найбільш повно в науковій літературі пореформеного періоду було досліджене питання причин поширення підпалів та організації боротьби з ними [7]. Зокрема, значний фактологічний матеріал містить дослідження Д.М.Бородіна. Автор піддав аналізу кримінальне законодавство Російської імперії щодо боротьби з підпалами та розглянув недоліки судочинства у веденні такого роду слідчих справ.

Підсумовуючи аналіз літератури другої половини XIX – початку XX ст., треба зазначити, що лише окремі питання з обраної проблеми знайшли в них своє висвітлення. Здебільшого проаналізовані праці розкривають історію пожежної справи імперії на прикладі російських губерній, з яких фактично неможливо виокремити матеріали, що стосуються губерній Півдня України. Водночас у них було визначено коло питань, актуальних для дослідження, які, однак, глибоко не вивчалися. Одна з причин такої ситуації полягала в недоступності архівних матеріалів, що залишалися в державних архівах ще не оформленими, та спрямованості історичної науки на більш загальні проблеми політичного, соціального, правового та економічного розвитку суспільства.

На жаль, і в другий, радянський, період розвитку історичної науки окреслені питання виявилися малодослідженими. Автори робіт, які присвячувалися історії пожежної справи [8], у більшості випадків приділяли увагу діяльності пожежної охорони за часів радянської влади. Крім того, окремі проблеми розглядалися упереджено й заідеологізовано. Так, тривалий час домінував погляд на добровільні пожежні товариства, висловлений одним із організаторів радянської пожежної охорони О.Картишевим: “Добровольчество в цілому було агітаційною силою за самодержавний устрій, тому з організаціями, які мали таке минуле, пролетарським органам пожежної охорони було не по дорозі” [9]. Аналогічним було й ставлення до земських товариств, які займалися протипожежним страхуванням. Зокрема, стосовно них ще в 1918 р. було заявлено, що вони були джерелом фінансування білогвардійських банд.

Узагалі певний час через політичні мотиви земства не розглядалися радянськими істориками як об’єкт історичних досліджень. У 20-30-х рр. за даною тематикою була видана лише одна ґрунтовна праця Л.Шапіро [10], яка, проте, стан пожежної охорони в Україні не висвітлювала.

У 40-50-ті рр. XX ст. не з’явилося жодного серйозного дослідження з проблеми. Лише у зв’язку з відзначенням 50-річного ювілею радянської пожежної охорони в 60-х рр. вийшла низка праць, присвячених цій тематиці. Серед них слід виокремити найбільш повне видання з пожежної справи в СРСР, опубліковане авторським колективом під керівництвом М.Тарасова-Агалакова [11]. Ця робота містила значний фактичний матеріал із питань гасіння пожеж у Росії XIX – початку XX ст., історії розвитку пожежної техніки, служби і побуту в пожежних підрозділах тощо. На жаль, щодо протипожежної діяльності земств указане видання містить лише фрагментарну згадку [12].

У цей самий період побачила світ і перша праця з історії пожежної охорони, присвячена одному з регіонів України [13]. Її автори, Г.Кучер та Л.Усатенко, ввели до наукового обігу із деяким аналізом певну кількість нового, в тому числі й архівного, матеріалу для з’ясування процесу розвитку пожежної охорони на Київщині.

Поштовхом до подальшого вивчення історії пожежної охорони стали події квітня 1986 р., пов’язані з ліквідацією аварії на Чорнобильській АЕС, у ході яких мужність та самопожертва вог-

неборців урятували людство від техногенної катастрофи світових масштабів. Аналізуючи ці сторінки історії, деякі автори зупинялися й на генезі пожежної охорони України [14]. Серед них, перш за все, заслуговують на увагу наукові доробки І.Глєбової та А.Семенюка [15]. Зокрема, історичний нарис І.Глєбової присвячений розвитку пожежної охорони одного з регіонів Лівобережної України – Харківщини. Зазначена праця містить значну кількість документальних матеріалів мемуарного характеру та періодичних видань. Однак автор розглянула лише діяльність міських професійних пожежних підрозділів, а протипожежна робота земських установ залишилася поза її увагою.

Цікавий для дослідника матеріал з окреслених проблем вміщують науково-популярні видання, що виходили друком до ювілейних дат у пожежній охороні окремих областей. Зокрема, історії пожежної охорони Київщини присвячена робота ветеранів Добровільного пожежного товариства України Б.Островського та Л.Марченка "Огнеборцы", яка була опублікована до сторіччя київських пожежних добровольців [16]. Хоча робота не мала комплексного характеру, однак автори використали значну кількість опублікованих джерел та матеріалів періодики XIX – початку XX ст.

Таким чином, у радянській історіографії протипожежна діяльність земств не виділяється як окремий, самостійний предмет дослідження, а розвиток земської пожежно-страхової справи розглядається в контексті історії професійної пожежної охорони, як правило, російських губерній та регіонів Правобережної України.

На сучасному етапі зріс інтерес дослідників до проблем історії пожежної охорони України. Цьому сприяло як проголошення незалежності та виокремлення пожежної охорони республіки в окремий структурний підрозділ МВС України, так і створення вищих навчальних закладів Державного департаменту пожежної безпеки – Академії пожежної безпеки, Львівського та Черкаського інститутів пожежної безпеки. І хоча праці на цю тематику, що з'явилися впродовж 1996-2003 рр., не вивчали проблему протипожежної діяльності земських установ у Південній Україні, проте вони мають велике значення для аналізу загальних питань становища пожежних підрозділів України в другій половині XIX – на початку XX ст. [17].

Відносно розвитку пожежної охорони в Україні сучасну вітчизняну історичну літературу можна умовно поділити на чотири групи. До першої належать інфомаційно-рекламні видання, які поряд із висвітленням основних напрямків та сучасного стану пожежної охорони окремих областей містили й короткі відомості щодо історії пожежної охорони [18]. До другої – мемуари ветеранів пожежної охорони України, які, однак, характеризують розвиток протипожежної служби лише за часів радянської влади [19]. До третьої групи можна віднести науково-популярні видання, розраховані на широке коло читачів [20]. Четверта група складається з монографій, як правило, історичних нарисів, окремих областей, які становлять найбільший інтерес для дослідника [21].

У 2000 р. в Україні відбувся захист першого дисертаційного дослідження, присвяченого розвитку пожежної справи в Південно-Західному краї [22]. Однак автор роботи А.Томіленко не ставив за мету проаналізувати протипожежну діяльність земських установ Південної України.

Сучасна російська історіографія приділяє значну увагу дослідженню питань історичного розвитку пожежної охорони Росії [23]. Зокрема, необхідно виокремити дисертаційні дослідження С.Аксьонова та І.Романова. Автори цих робіт розглянули історико-правові аспекти становлення протипожежної служби в Росії та розвиток протипожежного законодавства.

Частково стосуються проблематики роботи статті, що публікувалися на сторінках часопису Міністерства внутрішніх справ Росії "Пожарное дело" [24]. Зокрема, в них міститься досить змістовний та цікавий для дослідника матеріал із проблем підготовки кадрів для пожежної охорони регіонів Росії, розвитку протипожежного земського страхування, становлення професійної пожежної охорони. Проте вказані праці не містять аналізу проблем із розвитку пожежної справи в Україні, а отже, й не можуть усунути прогалини в цьому питанні української історіографії.

Таким чином, протипожежна діяльність органів місцевого самоврядування в Південній Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. дотепер не знайшла комплексного висвітлення як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографії, та розроблена в цілому фрагментарно. Поза полем зору фахівців залишилося велике коло питань, а також багато джерел місцевого характеру. Вивчення та введення їх у науковий обіг дозволяє здійснити більш глибоку, комплексну наукову розвідку проведення протипожежної

роботи земських установ Південної України цього періоду. Отримані результати дослідження допоможуть застосувати історичний досвід участі органів місцевого самоврядування у формуванні протипожежної безпеки регіонів для вдосконалення протипожежного захисту сучасних українських сіл.

Література

1. Васильчиков А.И. О самоуправлении. Сравнительный обзор русских и иностранных земельных и общественных учреждений. – Т. 3. – СПб., 1869-1871. – 352 с.; Лохвицкий А.В. Губерния, ее земские и правительственные учреждения. – Ч. 1. – 2-е изд. – СПб., 1864. – 154 с.; Веселовский Б.Б. История земства за 40 лет его существования: В 4 т. – СПб.: Изд. О.Поповой, 1914. – Т. 3. – 708 с.
2. Чехов А.П. Исторический очерк пожарного дела в России. – СПб.: Тип. Р.Голике, 1892. – 204 с.
3. Томас К. К истории пожарного дела в России // Пожарное дело. – 1902. – № 18. – С. 281-282; Бородин Д.Н. Пожарное дело в царствование дома Романовых. – СПб.: Издательство ИРПО, 1913. – 159 с.; Чехов А.П. Вказ. праця.
4. Турчинович Т.М. Устройство и содержание фабрик и заводов в связи с мерами к достижению пожарной безопасности // Записки Императорского Русского технического общества. – СПб., 1894. – Вып. 3. – С. 1-32; Токарский Б. Электрическая сигнализация для вызова дружины на пожар // Пожарное дело. – 1902. – № 32. – С. 508; Пресс А.А. Общедоступное руководство для борьбы с огнем. – СПб., 1893. – 182 с.; Григорьев В. Практическое руководство пожарного дела. – СПб., 1894. – 232 с.; Денисьевский М. Противопожарные меры. – СПб.: Тип. В.Демакова, 1891. – 33 с.; Кутузов А. Учреждение и оборудование добровольных пожарных обществ и дружин. – СПб., 1914. – 121 с.
5. Львов А.Д. Городские пожарные команды. Опыт руководства к их устройству и отправлению ими службы. – СПб., 1890. – 352 с.; Ландезєн Ф.Э. К вопросу о борьбе с пожарами в России. – СПб.: Тип. М.Зархина, 1912. – 42 с.; Шереметьев А.Д. Краткий статистический обзор пожарных команд Российской империи. – СПб.: Тип. Р.Голике, 1892. – 271 с.; Фесенко Н.О. Об организации кредита в целях упрочения и развития пожарного дела в империи. – СПб., 1901. – 21 с.
6. Яворовский П.К. Роль земств в деле уменьшения сельской пожарности. – Тверь: Страховое дело, 1910. – 15 с.; Скрипицин В.А. Пожары (свод трудов местных комитетов по 49 губерниям европейской России). – СПб., 1904. – 91 с.; Лобановская М.П. Общедоступное руководство для борьбы с огнем в местностях, мало или совсем не обеспеченных правительственными средствами для означенной борьбы. – Житомир: Тип. С.Бродовича, 1894. – 150 с.; Урбанский И.С. Значение общественных противопожарных организаций. – Винница: Тип. Р.Б.Шерра, 1912. – 30 с.; Хвицкий П. Руководство для борьбы с огнем в селениях. – СПб., 1894. – 134 с.; Зиновьев П. Наши сельские пожары. Наставления волостным старшинам, сельским старостам и всем грамотным крестьянам: как оберегаться от пожаров в селениях, лесах, степях и торфяниках и как их тушить. – СПб., 1877. – 110 с.
7. Пуришкевич В. Национальное бедствие России. – СПб.: Россия, 1909. – 265 с.; Ермолов А. Современная пожарная эпидемия в России. – СПб., 1910. – 213 с.; Бородин Д.Н. Поджог как одна из причин пожарных бедствий и борьба с этим преступлением. – СПб., 1912. – 104 с.; Лохвицкий А. Курс русского уголовного права. – СПб., 1871. – 311 с.
8. Обухов Ф.В. Советская пожарная охрана. – М.: Россельхозиздат, 1979. – 62 с.; Рябинин Б.С. Укротители огня. – Свердловск: Средне-Уральское книжное издательство, 1979. – 328 с.; Шувалов М.Г. Основы пожарного дела. – М.: Стройиздат, 1979. – 352 с.
9. Картышев А.Т. Наш взгляд на добровольцев // Пожарный. – 1924. – № 1. – С. 16-17.
10. Шапиро Л. Пожарная охрана в прошлом и настоящем. – М., 1938. – 163 с.
11. Голубев С.Г. и др. Пожарное дело в СССР / Под ред. Н.А.Тарасова-Агалакова. – М.: Стройиздат, 1968. – 306 с.
12. Там само. – С. 85.
13. Кучер Г., Усатенко Л. Покорители огня: из истории пожарной охраны Киевщины. – К.: Издание МВД УССР, 1969. – 132 с.
14. Микеев А.К. Добровольная пожарная охрана. – М.: Стройиздат, 1987. – 399 с.; Задворный В.И. Огонь ошибок не прощает. – К., 1989. – 42 с.; Черненко А. Когда им было двадцать. Владимир Правик. – М.: Политиздат, 1988. – 143 с.
15. Глебова И.Н. Испытание огнем: Очерк истории Харьковской пожарной охраны. – Х.: Прапор, 1991. – 127 с.; Семенюк А.Й. Вогнеборці. – Луцьк: Волинський облполіграфвидав, 1990. – 160 с.
16. Островский Б., Марченко Л. Огнеборцы. – К.: ТОВ "Росток", 1996. – 162 с.
17. Нехаев В.С., Серцов М.А. Огнеборцы Запорожья: Очерки истории и деятельности пожарной охраны Запорожской области. – Запорожье, 1997. – 314 с.; Полтанов О.І. та ін. Історія пожежної охорони Кіровоградщини (1841-1997). – Дніпропетровськ: Дніпропетровська книжкова друкарня, 1998. – 255 с.; Попович С. Пожежна охорона Львівщини (1772-1939). – Львів: Світ, 1999. – 256 с.; Сумцов А.С. В борьбе с огнем: Записки харьковского пожарного. – Х.: Прапор, 1998. – 208 с.; Ястремський М.М., Говорущак М.Г., Чекін М.Б. Одвічний поклик вогнеборців: Літопис пожежної охорони Подільського краю. – Вінниця: Консоль, 2002. – 192 с.
18. Пожежна охорона Прикарпаття: Інформаційно-рекламне видання. – Івано-Франківськ: Таля, 2000. – 40 с.
19. Сумцов А.С. Вказ. праця.
20. Нехаяв В.С., Серцов М.А. Вказ. праця; Постанов О.І. та ін. Вказ. праця; Ястремський М.М., Говорущак М.Г., Чекін М.Б. Вказ. праця.
21. Попович С. Вказ. праця; Смирнов Г.В. Историческая хроника пожарной охраны Луганска. – Луганск: Лугань, 1996. – 416 с.
22. Томіленко А.Г. Пожежна справа на Правобережній Україні в другій половині XIX – початку XX ст.: Автореф. дис. ... іст. наук: 07.00.01 / Донецький держ. ун-т. – Донецьк, 2000. – 19 с.
23. Аксенов С.Г. Становление и развитие государственной противопожарной службы в России XV – XIX веках: историко-правовые аспекты: Автореф. дис. на соиск. учен. степ. к.ю.н.: 12.00.01 / Акад. МВД Рос. Федерации. – М., 1996. – 20 с.; Романов И.Е. Государственно-правовая деятельность по обеспечению пожарной безопасности в Российской империи в пореформенный период: историко-правовые аспекты: Автореф. дис. на соиск. учен. степ. к.ю.н.: 12.00.01 / С.-Петербург. юрид. институт. – СПб., 1996. – 18 с.; Савельев П.С. Пожарные добровольцы России. – М.: Тип. МВД РФ, 1992. – 289 с.; Виноградов В.Н., Щаблов Н.Н. Рыцари огня. – СПб., 1997. – 234 с.; Щаблов Н.Н., Виноградов В.Н. Дар Прометея. – СПб., 1997. – 397 с.; Ильин В.В., Мешалкин Е.А. История пожарной охраны России: Учебник. – М.: Академия ГПС МЧС России, 2003. – 348 с.
24. Алиев А. Первые российские // Пожарное дело. – 1991. – № 9. – С. 38-40; Максимов Н. Береженье лучше вороженья // Пожарное дело. – 1996. – № 5. – С. 57; Титков В. Особое противопожарное присутствие // Пожарное дело. – 1993. – № 9. – С. 40-41; Абрамов В., Тарасов Д. Земство и пожарно-страховое дело // Пожарное дело. – 1996. – № 2. – С. 52-57.

Надійшла до редколегії 27.02.2004 р.